

Het contaminerende spreken

Multiculturalisme is in het maatschappelijk debat een 'hot' item.

Jef Aerts over het werk van invloedrijke denkers als Edward Said, Gayatri Spivak en Homi Bhabha.

En over de *Othello* van de KVS en *Kakkerlakken* van Ceremonia

Westers theater en 'vreemde' culturen

Othello is een neger. Voor Emilia zelfs een 'stomme neger'. Het is soms vreemd om geconfronteerd te worden met wat je al lang wist. In *Othello* wordt een Moor zo zwart gemaakt dat enkel de *nikker* overblijft, en dit in zijn vanzelfsprekend clichématige vorm: diklippig, kortzichtig en snel verhit. In de regie van Franz Marijnen in de Koninklijke Vlaamse Schouwburg wordt deze conflictueuze tekstlezing extra aangezet. Bert André wordt voor de gelegenheid op een zeer realistische wijze bruin geschminkt (kruis inclusief). Bovendien speelt hij vaak in ontbloot bovenlijf, hangen zijn grote handen dreigend te zwieren en kijkt hij onbezorgd (naïef, onbegrijpend?) de zaal in. Ik vraag me af of dit enkele jaren geleden zou kunnen: een zwarte laten spelen door een niet-zwarte en deze er precies zo laten uitzien als het beeld dat wij in onze westerse hoofden gestouwd kregen. Dit is geen uitvergroete maskerade, het beeld dat hier wordt opgehangen is te pijnlijk westers-realistisch.

1. *'In zoverre er slechts een lokaal verband [tussen de kleine boeren] bestaat, de gelijkheid van hun belangen geen gemeenschappelijkheid, geen nationaal verband en geen politieke organisatie onder hen scheidt, vormen zij geen klasse. Zij zijn daarom niet in staat om hun klassenbelang in hun eigen naam, hetzij door een parlement of door een conventie te doen gelden. Zij kunnen zichzelf niet vertegenwoordigen, zij moeten vertegenwoordigd worden.'*

Het lijkt verwonderlijk dat deze opmerking van Karl Marx uit zijn *De achttiende brumaire van Louis Bonaparte* (1869), binnen het discours rond de multiculturele samenleving niet alleen duchtig werd geciteerd, maar dat ze bovendien een heel eigen weg is opgegaan. Het isolement dat Marx bij de kleine Franse boeren in het midden van de 19de eeuw vaststelt, brengt hem ertoe om dit gebrek aan on-

derling overleg en organisatie te koppelen aan de onmogelijkheid van een gemeenschappelijke stem. Wanneer Edward W. Said in 1978 zijn invloedrijke boek *Orientalism. Western Concepts of the Orient* schrijft, plaatst hij Marx' verwoording van de representatieproblematiek als overkoepelend citaat vooraan in het werk. Hierdoor wordt *'They cannot represent themselves; they must be represented'* onvermijdelijk verbonden met het historische, abstract ontologische en epistemologische onderscheid tussen 'het Oosten' en de westerse landen. Je zou kunnen zeggen dat de verschillende culturen uit het mythisch-romantische Oosten geen eigen verhaal kunnen doen in het Westen, maar steeds verteld moeten worden door (al dan niet ingeweken) westerlingen die zich over de representatie ontfermen.

Tien jaar later. Gayatri Chakravorty Spivak brengt met haar ophefmakende essay *Can the Subaltern Speak?* (1988) de problematiek opnieuw onder de aandacht, ditmaal vertrekkende vanuit de theorievorming omtrent de *subaltern* - een term die, afgeleid uit het werk van de Italiaanse marxist Antonio Gramsci, verwijst naar niet-elitaire of ondergeschikte sociale groepen. Het niet spreken van deze *subaltern* groepen linkt Spivak expliciet aan het mislukken van de communicatie tussen hen en de hogere maatschappelijke lagen, en dit omdat er gesproken werd *'in the interests of the latter* (de dominante groepen) *and not in conformity to interests corresponding truly to their own social being'*. Of: de *subaltern* praat wel, maar de ruimte voor een gesprek wordt

van hogerhand onmogelijk gemaakt. Of, zoals Spivak het in een interview uit 1993 verwoordt: *'Even when the subaltern makes an effort to the death to speak, she is not able to be heard, and speaking and hearing complete the speech act.'*¹ Meer zelfs: het niet-spreken is inherent aan de ondergeschikte conditie. Wanneer de *subaltern*-groep tot een gesprek komt, houdt ze op *subaltern* te zijn - het gesprek vormt het oplosmiddel om het (onderschikende) label (van ondergeschikte) af te weken.

2. Het theater heeft zich steeds weer geprofileerd als een denktank, een sociale vrijplaats, een stukje tijd en ruimte waar men tot zulk bevrijdend gesprek - tussen (*subaltern*) theatermakers onderling of met een (*subaltern*) publiek - kan komen. Het theater heeft hopen kunstenaars ertoe aangezet op zoek te gaan naar wat (te simplistisch) als *de andere kant* wordt opgevat. Opvallend is dat deze beweging op zoek naar de mogelijkheden van een multiculturele podiumkunst, vergezeld werd door een berg theoretisch-kritische lectuur. Hierbij werd het debat dat westerse wetenschappers aanvankelijk voerden over de manier waarop (min of meer) westerse theatermakers (zoals Artaud, Grotowski, Craig, Barba, Schechner of Mnouchkine) omsprongen met *vreemde* culturen, sinds de jaren zeventig langzaam opengebroken door stemmen uit die *vreemde* culturen. Vaak gaat het om personen die, via hun studies of werk in Europa of de vsa, in de polemiek tuimelden en zich erdoor gegrepen voelden. Het is mede hun ervaring van de westerse omgang met hun cultuur, die voor mij in de jaren negentig tot drie grote, zij het vaag afgelijnde denkrichtingen in het interculturele discours (met inbegrip van het theater, maar ook veel breder) heeft geleid. Aardig vereenvoudigd, zou je ze kunnen koppelen aan een wisselende beklemtoning van drie